

УДК 94(477)*6«1944/1947»

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2025.1.9>

Тарас КЛИШ

аспірант кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (Klysh.t@gmail.com)

Taras KLYSH

PhD student at the Department of History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Science
of Ternopil
Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
M. Kryvonis, 2, Ternopil, Ukraine, 46027 (Klysh.t@gmail.com)

Володимир КІЦАК

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка,
вул. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (Kitsak@tnpu.edu.ua)

Volodymyr KITSAK

PhD (History), Associate Professor at the Department of History of Ukraine, Archaeology, and Special Branches
of Historical Sciences
Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk,
Ternopil, Kryvonosa, St., 2, Ukraine, 46027 (Kitsak@tnpu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7180-0588>

УРЯДОВІ ПЛАНИ РОЗМІЩЕННЯ ДЕПОРТОВАНИХ З ПОЛЬЩІ УКРАЇНЦІВ В УРСР ТА РЕАЛІЇ ЧАСУ (1944-1946 РР.)

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати плани урядових кіл УРСР щодо розміщення депортованих з Польщі українців на території Української РСР та зміни цих планів протягом 1944–1946 рр.; дослідити причини, які спонукали радянське керівництво розмістити більшість закерзонців у центральних, східних та південних областях. **Методологія дослідження.** У статті застосовується проблемно-хронологічний, порівняльний та системний методи. Зокрема, проблемно-хронологічний метод дає змогу детально проаналізувати урядові плани розміщення депортованих у хронологічній послідовності змін цих планів. Системний метод допомагає простежити мотиви, які спонукали формувати планове поселення більшості лемків та холмицків, надсянців та підляшуків у невласливих для них степових районах, де не було ні вільних земель, ні пристойного житла. Порівняльний метод використовується для оцінки результатів роботи урядових чиновників щодо виконання поставлених завдань. **Наукова новизна** роботи полягає у висвітленні та систематизації впливу урядових планів на розселення депортованих. Досліджено, що протягом двох років ці плани були докорінно змінені: східний вектор розселення був замінений західним. З'ясовано, що невідповідність планів відносно реалій життя змусило сотні тисяч депортованих здійснити самовільний і заборонений урядовими актами переїзд із південних, східних і центральних областей Української РСР в шість західних областей. **Висновки.** Урядові плани щодо розселення 80 % депортованих у східних, південних і центральних областях виявилися цілковито нереалізованими. 95 % закерзонців, що потрапили в згадані області, упродовж 1944–1946 рр. покинули їх і самовільно переселилися на Захід України.

Ключові слова: депортація українців Польщі, Закерзоння, самовільна міграція, переселення, Лемківщина, Холмищина, Надсяння, Підляшшя.

GOVERNMENT PLANS FOR THE DISTRIBUTION OF UKRAINIANS DEPORTED FROM POLAND TO THE UKRAINIAN SSR AND THE REALITIES OF THE TIME (1944–1946)

Abstract. *The purpose of the study is to analyze the plans of the Ukrainian SSR government circles regarding the placement of Ukrainians deported from Poland on the territory of the Ukrainian SSR and changes to these plans during 1944–1946; to investigate the reasons that prompted the Soviet leadership to place the majority of Zakerzonts in the central, eastern and southern regions. **Research methodology.** The article uses problem-chronological, comparative and systemic methods. In particular, the problem-chronological method allows for a detailed analysis of government plans for the placement of deportees in chronological order of changes to these plans. The systemic method allows for the tracing of the motives that prompted the formation of a planned settlement of the majority of Lemkos and Kholmshchyks, Nadsyantsy and Podlaskies in steppe areas that were not typical for them, where there was neither free land nor decent housing. The comparative method is used to assess the results of the work of government officials in fulfilling the tasks set. **The scientific novelty** of the work lies in highlighting and systematizing the impact of government plans on the resettlement of deportees. It has been studied that within two years these plans were radically changed: the eastern vector of resettlement was replaced by the western one. It has been found that the inconsistency of the plans with the realities of life forced hundreds of thousands of deportees to carry out an unauthorized and prohibited by government acts relocation from the southern, eastern and central regions of the Ukrainian SSR to six western regions. **Conclusions.** Government plans to resettle 80 percent of deportees in the eastern, southern, and central regions proved to be completely unrealized. 95 percent of the Zakerzonians who ended up in the aforementioned regions left them during 1944–1946 and voluntarily moved to Western Ukraine.*

Key words: deportation of Ukrainians from Poland, Zakerzonnia, unauthorized migration, resettlement, Lemko region, Kholm region, Nadsyany, Podlasie.

Постановка проблеми. 9 вересня 1944 р. між Українською РСР та Польською Народною Республікою був підписаний Договір, відповідно до якого всі українці, які проживали на територіях, що відійшли до ПНР, могли бути добровільно переселені в УРСР. Таку ж можливість надавали полякам, які проживали на території УРСР, здебільшого на Правобережжі та в західних областях. Проте дотепер немає ґрунтовних досліджень, у яких проаналізовано процес розселення депортованих з Польщі українців в областях УРСР. Науковці не прагнули детально з'ясувати причини, що спонукали колишніх жителів Холмщини і Лемківщини, Надсяння і Піляшшя селитися в тих чи інших регіонах Української РСР. Не зовсім дослідженою залишається також політика органів радянської влади в цьому непростому питанні. Не розглянута мета, яку прагнули реалізувати вищі органи влади, оселяючи в країні 482 880 примусово виселених із батьківських земель громадян. Тому актуальним є дослідження, яке детально проаналізує перераховані проблеми, науково їх висвітлить й подасть умотивовані та аргументовані висновки.

Мета дослідження – проаналізувати плани урядових кіл УРСР щодо векторів розселення депортованих із Закерзоння українців у регіонах України. Висвітлити поступову зміну цих планів упродовж 1944–1946 рр. З'ясувати, чому саме в східних, південних та центральних областях УРСР планувалося поселити 80 % депортованих, хоча саме в західних областях залишилися житлові та господарські приміщення пів мільйона депортованих у той самий час поляків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема депортації українців з території, яка відійшла до ПНР у 1944 р. відповідно до Тегеранських і Ялтинських угод, тривалий час викликає зацікавлення у фахових істориків. Проте досліджень, пов'язаних із задекларованою нами проблематикою, майже немає. Загальними працями, які є основоположними в проблемі депортацій, є збірники документів із фундаментальними, хоч і лаконічними передмовами «Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади» [1–3]. Дотично розглядає проблему розселення відомий дослідник Володимир Сергійчук

у праці «Трагедія українців Польщі» [4]. Певний внесок у вирішення проблеми зробив і відомий дослідник з Польщі Євген Місило у двотомнику «Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USSR 1944–1946» [5–6]. Трохи детальніше розглянула проблему розселення Наталя Кляшторна [7]. Чи не вперше проаналізував перебіг розселення Іван Білас [8]. Дуже дотично розглядає проблему й польський дослідник Анжей Сова [9]. Джерельну базу дослідження становлять опубліковані документи, які зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління в Україні [10–13], Центральному державному архіві громадських об'єднань України [14–16]. Також велика кількість доповідних записок, інформацій, звітів та директив, що безпосередньо характеризують перебіг розселення депортованих закерзонців, зберігаються у фондах Державного архіву Тернопільської області [17–19].

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес розміщення в Українській РСР депортованих із території Польщі українців не є цілком дослідженою темою. Навіть у фундаментальних працях з історії України цій темі присвячено неприпустимо мало уваги. Наприклад, у 13-му томі п'ятнадцятитомного видання «Україна крізь віки» лише згадано, що депортованих «...розселили на території Української РСР, зокрема в західному регіоні – 80,3 тис. родин, або 322 868 осіб» [20, с. 21–22]. При цьому дослідники не уточнюють, це стосується 1944-го, 1945-го чи 1946 року. Низка інших фундаментальних праць цієї теми або не торкається, або ж висвітлює її не цілком правильно. Наприклад, у «Нарисі історії України» А. Жуковський та О. Субтельний стверджують, що було переселено пів мільйона українців зі східних регіонів тогочасної Польщі в Крим і Донбас [21, с. 129]. Насправді ж у Сталінській (Донецькій) розміщено 13 201 депортованого (3 044 сім'ї), що становить близько 2,7 % усієї кількості примусово виселених (якщо вважати остаточною цифру, названу в «Підсумковому звіті Головного уповноваженого уряду УРСР про виселення українців із Польщі», підписаному 14 лютого 1947 р. – 482 880 осіб [2, с. 162–199]. У подальшому ми будемо відштовхуватися від цієї цифри, оскільки в різних джерелах вказано зовсім іншу кількість депортованих). У трьох південно-східних областях УРСР (Дніпропетровській, Ворошиловградській (Луганській) та Сталінській (Донецькій) розселено лише 40 867 ос. (10 029 родин), або 8,4 % загального числа депортованих. З них на початку 1948 р. у Сталінській області залишилось лише 3 325 депортованих, що становить лише 0,7 %. Загалом у трьох згаданих раніше областях залишилося 6 922 ос., що становить 1,43 % загальної кількості депортованих [13, арк. 19–20]. Натомість у Крим, який був переданий у склад УРСР аж у 1954 р., переселення не проводилося взагалі. Туди потрапити закерзонці могли лише цілком самовільно.

У Польщі депортацію українців у 1944–1946 рр. вивчали ще до падіння Берлінської стіни та розпаду СРСР. Проте першочергову увагу польські вчені зосереджували на темі депортації поляків з Української РСР, а не українців з ПНР. Що ж до сучасних провідних польських дослідників, то, наприклад, А. Сова стверджує, що 81 тисячу українців, виселену з теренів Польщі до весни 1945 р., розміщено в господарствах поляків Волині чи Галичини [9, с. 282]. Тоді як, опрацювавши документи вітчизняних архівів, можна стверджувати, що на 20 березня в УРСР було депортовано 77 035 українців, причому на всьому Заході України поселено лише 7 % (5 216 осіб) від цієї кількості переселених. Власне на етнографічну Волинь (Рівненська Волинська області та північна частина Тернопілля) відправлено майже 3 тисячі депортованих, або 3,9 % від усієї кількості депортованих [15, арк. 132–133]. Решта депортованих потрапили в Наддніпрянщину та Східну Україну. Тому під час проведення нових досліджень варто більш скрупульозно працювати з документами, що не допустить витворення аналогічних помилок і не дасть змоги політизувати проблему депортації, пояснюючи високі темпи виселення поляків необхідністю звільнення житлової площі задля поселення туди депортованих з Польщі українців. Як бачимо, радянське керівництво не ув'язувало депортації поляків із депортацією українців, яких поселяли не у «східних кресах», а далеко на схід від Дніпра.

У процесі Другої світової війни примусове переміщення значних мас населення широко застосовувалося як радянською, так і німецькою сторонами. За роки окупації фашисти вивезли з України понад 2 мільйони осіб [22, с. 57]. До цих людей варто додати ще 5,27 млн радянських військовослужбовців, які потрапили в німецький полон (відповідно до офіційних звітів німецького командування) [22, с. 61]. Усіх їх радянська сторона надіялася повернути за будь-яку ціну. З огляду на величезні людські втрати під час війни, їх повернення розглядалося як першочергове завдання радянської дипломатії. Саме для них була утворена система контрольно-пропускних пунктів на українсько-польському кордоні. Відповідно до наказу № 0011063 наркома Лаврентія Берії наприкінці літа 1944 р. було організовано 12 таких пунктів в українсько-польській прикордонній зоні [9, с. 281]. Передбачалося також створення перевірно-фільтраційних фронтових та армійських таборів і збірно-пересильних пунктів Наркомату оборони та фільтраційних таборів НКВС. Виявлені «підозрілі» особи спрямовувались у спецтабори НКВС для більш ґрунтовної перевірки [22, с. 91]. Назагал до 1 березня 1946 р., відповідно до інформації керівника Генерального розвідувального управління РСЧА Ф. Голікова було репатрійовано 5 325 963 радянських громадян [22, с. 103]. А з огляду на те, що для не зовсім грамотних радянських службовців репатріантами вважалися всі ті, хто прибував із-за кордону, часто до репатріантів зараховували й тих українців Польщі, які самостійно переходили кордон. З огляду на терор польських підпільних формувань, нерідко вони не мали жодних документів і були зараховані до числа репатріантів. Нарівні з останніми вони тривалий час проходили перевірку у фільтраційних таборах НКВС [19, арк. 48–49]. Як й інших репатрійованих, переселенців-чоловіків із таких таборів відправляли на фронт. Подальша їх доля, навіть у разі щасливого повернення, була дуже складною. У величезній країні пошук рідних і близьких міг тривати роками. Своєю чергою, соціально-економічне облаштування сімей депортованих, чий чоловіки потрапили на фронт, було дуже важким і тривалим. Побутові негаразди часто мали своїм наслідком високий рівень смертності дітей і літніх людей [19, арк. 18].

Відповідно до «Угоди між урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного Визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР» від 9 вересня 1944 р., «евакуація є добровільною, тому примус не може бути застосований ні прямо, ні посередньо. ... евакуйовані на територію Української Радянської Соціалістичної Республіки розміщуються згідно з бажанням або в колгоспному господарстві, або наділяються землею для ведення одноосібного господарства...» [1, с. 287–288]. Те саме стверджувалося і в «Інструкції щодо реалізації угоди між урядом УРСР та ПКНВ про переселення українців та поляків»: «Евакуйовувані на територію Української РСР розміщуються згідно з їх бажанням у містах, радгоспах, колгоспних господарствах чи наділяються землею для ведення індивідуального господарства» [1, с. 296–297].

Сам процес примусового переселення розпочався 1 листопада 1944 р. Саме в цей день із села Стрільці Грубешівського повіту був відправлений перший залізничний транспорт, у якому були 78 сімей депортованих. І в цьому разі, і в усіх наступних місце майбутнього поселення визначалося не за вільним вибором самих українців, а згідно з розпорядженнями урядових чиновників [2, с. 172–173]. Наприклад, у листі Голови РНК Української РСР Микити Хрущова Голові РНК СРСР Йосипу Сталіну в листопаді 1944 р. подано узгоджений план розселення в УРСР депортованих з Польщі українців. Зокрема, заплановано розселити в Південній, Центральній та Східній Україні 278 284 осіб (69 646 родин), що становило 79 % від 350 500 закресонських українців, які, за обрахунками київських чиновників, проживали в східних регіонах Польщі й мали бути примусово переселені. Планувалося максимальну кількість розмістити в Дніпропетровській області (36 800 ос., або 10,5 % від усієї кількості), а найменше – у Полтавській області (18 216 ос., або 5,2 %). На Захід України мало потрапити лише 72 216 ос.

(18 054 сім'ї), які становили 20,6 % від загальної кількості депортованих. Більшість з них мала потрапити в Рівненську, Львівську та Волинську області [1, с. 336–337].

Наприкінці серпня 1945 р. урядові плани дещо змінилися. Із 435 268 нарахованих українців (111 324 сім'ї). Планове розселення було затверджене з урахуванням того, що в процесі переселення виявилось, що українців на Закерзонні дещо більше, ніж було заплановано. Тепер уважалося, що розмістити доведеться 117 700 сімей. З них у Центральну, Східну та Південну Україну заплановано оселити 78 146 сімей (66 %). У західних областях УРСР планувалося розмістити 39 554 сім'ї (34 %). Такий факт демонструє, як змінювалися плани розселення і як поступово зменшувалася кількість родин, яких мали поселити на схід від Збруча. Натомість у Західній Україні кількість запланованих для розселення родин поступово збільшувалась [10, арк. 2, 9–10].

Реальність виявилась цілковито іншою. Після того як у східні області УРСР потрапили перші десятки тисяч людей, у села Закерзоння прийшли перші листи, у яких оповідалось, у які умови потрапили в східних степах депортовані з Карпатського підгір'я люди. Тому дедалі більша кількість виявляла бажання поселитися в західних областях УРСР. Переселені ж на Київщину, Харківщину, Луганщину, Черкащину чи Херсонщину лемки й холмщаки самовільно мігрували на захід [8, с. 221]. Спроби радянського керівництва зупинити цей відтік звичними репресивними методами позитивного результату не принесли [19, арк. 120–121]. Ми ж сконстатуємо, що, починаючи з літніх місяців 1945 р., відколи розпочалось активне переселення депортованих лемків і холмщаків на Захід України й у подальшому на захід від кордону УРСР, де вони розповідали правду про реалії життя в новій батьківщині та активно агітували проти переїзду на Схід України, відтоді кардинально зменшилася кількість охочих потрапити на землі Подніпров'я, Побужжя, Донеччини. Тому, бачачи неможливість розселити депортованих так, як це було заплановано, урядові чиновники УРСР у своїх звітах не подають нових планів поселення, де зменшено квоту центральних, південних і східних областей завдяки збільшенню планового розселення в західному регіоні. В урядових звітах лише констатується кількість депортованих, що потрапили в різні регіони УРСР без указівки на те, чи прибули вони згідно з планом, чи відповідно до власних уподобань. Тому в «Підсумковому звіті» подається інформація, що в східні області УРСР потрапило 159 011 осіб (42 634 сім'ї), що становить 39,9 %, тоді як на Захід України потрапила 323 641 особа (80 471 сім'я), тобто 67 % [4, с. 234–235]. Ці цифри хоча б частково корелюються з планами, засвідченими в наведених вище урядових документах.

Насправді виконати урядові плани не вдалося. У «Підсумковому звіті» не врахували ту кількість депортованих, що покинула східні та південні області, спробувавши повернутись на Закерзоння чи хоча б поселитись у західних областях УРСР, де все ще була вільна земля, не охоплена колгоспною системою. Наприклад, у Львівську область у вересні 1946 р. приїхало 1 146 родин депортованих (4 518 ос.), що переселились із Херсонської – 125 сімей / 341 ос., Одеської – 266 сімей / 1 016 ос., Миколаївської – 86 сімей / 356 ос., Ворошиловградської – 9 сімей / 49 ос., Кіровоградської – 15 сімей / 63 ос., Дніпропетровської – 213 сімей / 860 ос., Запорізької – 387 сімей / 1 540 ос. [11, арк. 8–9].

Загалом на 1 січня 1948 р. в областях в усіх областях УРСР на захід від Збруча залишилося 20 718 закерзонців (5 478 сімей), що становить трохи більше 4 %. У шести західних областях на цей ж час було прописано 408 185 осіб (103 792 сім'ї), тобто 95 % від усієї кількості депортованих із Польщі українців. Якщо ж порівняти кількість тих, що прибули в східні регіони УРСР (149 659 осіб, або 39 720 сімей), і тих, які залишилися (20 718 осіб, або 5 478 родин), то виходить, що за Збруч (на Захід України) виїхало 84,5 % депортованих [13, арк. 1–3].

Варто зазначити, що загальна чисельність депортованих (428 903 ос.) дещо менша, ніж у «Підсумковому звіті» (482 880 ос.). І така розбіжність трапляється в багатьох документах. Пояснити це явище можна дією кількох факторів. По-перше, зимою 1947–1948 рр. самовільне переселення депортованих із Закерзоння в УРСР українців по території республіки продовжувалось. Тому частина переселенців просто не фігурує в документах. Люди, самостійно міняючи місце проживання в пошуках кращого житла чи землі, не встигали отримати постійну реєстрацію на місцях. Друга причина була набагато драматичніша. Зима 1946 р. була дуже малосніжною. До цього додалася посушлива весна та спекотне літо. До цього додалися і посилені державні реквізиції, які прийнято називати хлібозаготівлями. Відібране силою зерно йшло не тільки на потреби СРСР, а й для численних держав «соціалістичного табору», які були окуповані Червоною армією. Тому для українських селян настав черговий, уже третій голод. Радянська влада цілеспрямовано вбила близько півтора мільйона українських селян [23, с. 13]. Зрозуміло, що найважче пережити голод було депортованим, які не мали хоч якимось облаштованого господарства, корів, домашньої птиці. Тому можна запропонувати, що серед понад 52 000 депортованих, які «випали» з урядової статистики, значна кількість на початок 1948 р. була вже на іншому світі.

Наприкінці 1947 р. у південних, центральних та східних областях залишилось 20 718 закерзонців. Це дає підставу зробити висновок, що плани урядових кіл УРСР, відповідно до яких більшість депортованих із Закерзоння українців мала залишитися далеко за Збручем (близько 80 %), зазнала цілковитої невдачі. У східних, південних та центральних областях залишилося лише 5 % від майже пів мільйона примусово ввезених в УРСР закерзонців [13, арк. 19–20].

Документів, які б пояснювали постійне бажання радянських чиновників оселити близько 30 000 привезених з Польщі українців, поза межами сусідньої Західної України не знайдено. Проте зараз зрозуміло, що Йосип Сталін не тільки планував захопити максимально можливі території в Європі, а й готувався до подальших воєн в Азії або й до Третьої світової війни. А тому необхідно було відновити вуглевидобувну, гірничозбагачувальну та металургійну промисловість у Донецько-Криворізькому басейні, а також реанімувати вщент знищене сільське господарство південних та східних областей.

Протягом Другої світової війни радянсько-німецький фронт двічі прокотився по території України. Під час відступу в 1941 і 1942 рр. Червона армія знищила величезну кількість фабрик та заводів. Вивозили наукові установи і музеї, переганяли на схід навіть колгоспні стада. Усе, що не могли вивезти, – знищували. Протягом цих років були підірвані цілі квартали Києва та інших міст, затоплені шахти Донбасу, знищено майно промислових комплексів. Мільйони людей були мобілізовані до Червоної армії. Схоже вчиняв під час відступу 1943–1944 рр. і вермахт. Тактика «випаленої землі» була повсюдним явищем. Більш ніж 2 млн людей було вивезено на примусові роботи в Німеччину як «остарбайтерів». Загалом під час бойових дій загинуло понад 8 млн людей [24, с. 120].

Варто зазначити, що в західних областях УРСР загинуло дещо менше людей. Тут є декілька причин: по перше, Червона армія майже не вела впертих оборонних боїв на цих теренах. Невеликі винятки були, проте загалом бійці кидали техніку й розходилися по лісах. Сотнями тисяч. Наступ вермахту був швидким, тому звідси не вивезли ні кваліфікований персонал, ні навіть тих, кого привезли між 1939–1941 рр. Тим паче не проведено мобілізації чоловічого населення в чинну армію. Лише в 1944 р. тут було призвано чи не все чоловіче населення. Загалом, демографічні втрати України протягом Другої світової війни становили більш ніж 14 мільйонів людей. Тут ураховані ті, хто загинув унаслідок бойових дій, померли через хвороби й голоду, були вивезені на схід чи на захід, мігрували на інші, спокійніші території [25, с. 455].

Вочевидь, саме тому радянське керівництво розраховувало відновити роботу шахт, гірничозбагачувальних та металургійних заводів за рахунок 400 тисяч перевезених сюди закерзонців.

Особливо робочих рук потребувало сільське господарство, з якого під час війни забрали чи не всіх дорослих чоловіків. «Усе вирішувалось економічними інтересами. Україна, яка втратила в часі світової війни понад 5 мільйонів мешканців, потребували людей для праці, для спустошених і знищених колгоспів, особливо у східних областях», – вважає Євген Місило, видатний сучасний український дослідник з Польщі [5, с. 15].

На вибір місця поселення сотень тисяч закерзонців вплинула й соціально-політична ситуація в західних областях. Ідеться про діяльність Української повстанської армії, яку підтримувало чи не все місцеве населення цього регіону. А на території Закерзоння повстанські підрозділи успішно діяли аж до кінця 1947 р., коли була проведена операція «Вісла». Тож логічно було запропонувати, що, незважаючи на терор НКВС та міліції, закерзонці якнайактивніше будуть підтримувати місцеве підпілля. Тому радянське керівництво намагалося поселити не західних областях, де діяли повстанські сотні та боївки. Натомість у східних та південних областях освіта вже була цілком русифікованою, протягом голоду 1921–1923 рр. і 1932–1933 р. сюди були завезені сотні тисяч російських сімей. Та й колгоспна система вже панувала друге десятиліття. Саме в цих умовах жителі закерзоння мали перетворитись на слухняних громадян СРСР.

Варто зазначити, що доволі часто розселення відбувалося хаотично. Коли сотні людей були зосереджені на станціях відправки, нікого зазвичай не питали, куди вони хочуть їхати. Та й знання пересічних людей про географію сусідніх країн відсутні навіть у сучасності. Тоді ж більшість мала хіба початкову освіту. Люди просто підписували запропоновані їм папери, вантажили своє майно в довгоочікувані ешелони й вирушали в дорогу. Після кількох місяців перебування в полі поблизу залізничної станції, не маючи хоча б якихось харчів, під постійними грабежами та вбивствами як з боку польського підпілля, так і з боку Війська Польського – довгоочікувана мандрівка в невідомість виглядала хоч якимось виходом із ситуації [6, с. 184–185].

Висновки. Радянськими урядовими колами не створено детально опрацьованого та реалістичного плану розселення депортованих по областях УРСР. Поселення людей у східні та південні області викликало опір та неминуче бажання переселитись на Захід України, у якій були залишені поляками господарства, хоч і напівзруйновані. Але головним мотивом переселення була вільна земля, яку можна було отримати для індивідуального господарювання. Примусове поселення закерзонців у східних областях та наступна міграція викликали майже повну втрату майна. Подальша соціально-економічна адаптація таких людей була набагато складнішою і тривалішою.

Література

1. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах, т. 1. 1939–1945 рр. Львів : Жовківська книжкова друкарня видавництва ОО Василян «Місіонер», 1996. 752 с.
2. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах, т. 2. 1946–1947 рр. Львів : Жовківська книжкова друкарня видавництва ОО Василян «Місіонер», 1998. 540 с.
3. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах, т. 3. Львів : Жовківська книжкова друкарня видавництва ОО Василян «Місіонер», 2002. 380 с.
4. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. Тернопіль : книжково-журнальне видавництво «Тернопіль», 1997. 440 с.
5. Miśło E. Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USSR 1944–1946. T.1. Dokumenty 1944–1945. Warszawa: “Oficyna Wydawnicza “Archiwum Ukraińskie”, 1996. 336 s.
6. Miśło E. Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USSR 1944–1946. T.2. Dokumenty 1946. Warszawa: “Oficyna Wydawnicza “Archiwum Ukraińskie”, 1999. 400 s.

7. Кляшторна Н. Запорожець – не машина, виселенець – не людина. Останніми депортованими в СРСР були українці. *Політика і культура*. 2001. № 43. С. 32–34.
8. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. Київ : Либідь, 1994. Кн. 1. 432 с.
9. Sowa A.L. Stosunki polsko – ukraińskie. 1939-1947. Zarys problematyki. Kraków, 1998. 342 s.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління в Україні. Ф. 4626. Оп. 1. Спр. 9. 19 арк.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління в Україні Ф. 4626. Оп. 1. Спр. 26. 75 арк.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління в Україні. Ф. 4626. Оп. 1. Спр. 37. 51 арк.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління в Україні. Ф. 4626. Оп. 1. Спр. 38. 61 арк.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1465. 54 арк.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф.1. Оп. 23. Спр. 1466. 299 арк.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1469. 304 арк.
17. Держархів Тернопільської обл. Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 711. 128 арк.
18. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 1833. Оп. 4, Спр. 36. 24 арк.
19. Держархів Тернопільської обл. Ф. Р. 1833. Оп. 5. Спр. 30. 150 арк.
20. Україна крізь віки. В 15 томах. Т. 13. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті рр.). Київ : Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. 304 с.
21. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. Львів : видавництво НТШ, 1991. 270 с.
22. Куницький М. П. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор). Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2007. 248 с.
23. Голод в Україні. 1946–1947. Документи і матеріали. Київ-Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коць, 1996. 376 с.
24. Україна крізь віки. Т. 12. Коваль М. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). Київ : Видавничий Дім «Альтернативи», 1999. 336 с.
25. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж – Нью-Йорк – Львів : б.м.в., 1993. 660 с.

References

1. Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh – pochatku 50-kh rr. Dokumenty, materialy, spohady (1996). [Deportations. Western lands of Ukraine, late 1930s – early 1950s. Documents, materials, memories]. Vols.1. 1939–1945 rr. Lviv: Zhovkivska knyzhkova drukarnia vydavnytstva OO Vasyliian “Misioner”. [in Ukrainian].
2. Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh – pochatku 50-kh rr. Dokumenty, materialy, spohady (1998). [Deportations. Western lands of Ukraine, late 1930s – early 1950s. Documents, materials, memories]. Vols.2. 1946–1947 rr. Lviv: Zhovkivska knyzhkova drukarnia vydavnytstva OO Vasyliian “Misioner” [in Ukrainian].
3. Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh – pochatku 50-kh rr. Dokumenty, materialy, spohady (2002). [Deportations. Western lands of Ukraine, late 1930s – early 1950s. Documents, materials, memories]. Vols.3. Lviv: Zhovkivska knyzhkova drukarnia vydavnytstva OO Vasyliian “Misioner” [in Ukrainian].
4. Serhiichuk V. (1997). Tragediia ukrainsiv Polshchi [The tragedy of Ukrainians in Poland]. Ternopil: knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo “Ternopil”. [in Ukrainian].
5. Misiło E. (1996). Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USSR 1944-1946. T.1. Dokumenty 1944-1945. Warszawa: “Oficina Wydawnicza “Archiwum Ukraińskie” [in Poland].
6. Misiło E. (1999) Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USSR 1944-1946. T.2. Dokumenty 1946. Warszawa: “Oficina Wydawnicza “Archiwum Ukraińskie”. [in Poland].

7. Kliashtorna N. (2001). "Zaporozhets – ne mashyna, vyselenets – ne liudyna". Ostannimy deportovany v SRSR buly ukraintsi [A Zaporozhian is not a machine, an emigrant is not a person." The last deportees to the USSR were Ukrainians]. *Polityka i kultura – Politics and culture*, 43. 32–34 [in Ukrainian].
8. Bilas I. (1994). Represyvno-karalna systema v Ukraini. 1917 – 1953. Suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [Repressive and punitive system in Ukraine. 1917–1953. Socio-political and historical and legal analysis.] Vols.1. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
9. Sowa A.L. (1998). Stosunki polsko - ukraińskie. 1939-1947. Zarys problematyki. Kraków. [in Poland].
10. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia v Ukraini [Central State Archive of Higher Authorities and Administration in Ukraine]. F. 4626. Op. 1. Spr. 9. 19 ark.
11. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia v Ukraini [Central State Archive of Higher Authorities and Administration in Ukraine] F. 4626. Op. 1. Spr. 26. 75 ark.
12. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia v Ukraini [Central State Archive of Higher Authorities and Administration in Ukraine]. F. 4626. Op. 1. Spr. 37. 51 ark.
13. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia v Ukraini [Central State Archive of Higher Authorities and Administration in Ukraine]. F. 4626. Op. 1. Spr. 38. 61 ark.
14. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]. F. 1. Op. 23. Spr. 1465. 54 ark.
15. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]. F.1. Op. 23. Spr. 1466. 299 ark.
16. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy [Central State Archive of Public Associations of Ukraine]. F. 1. Op. 23. Spr. 1469. 304 ark.
17. Derzharkhiv Ternopilskoi oblasti [State Archives of Ternopil Region]. F. P. 1. Op. 1. Spr. 711. 128 ark.
18. Derzharkhiv Ternopilskoi oblasti [State Archives of Ternopil Region]. F. R. 1833. Op. 4, Spr. 36. 24 ark.
19. Derzharkhiv Ternopilskoi oblasti [State Archives of Ternopil Region]. F. R. 1833. Op. 5. Spr. 30. 150 ark.
20. Baran V., Danylenko V. (1999). Ukraina v umovakh systemnoi kryzy (1946-1980-i rr.). Ukraina kriz viky [Ukraine through the ages. Ukraine in the conditions of systemic crisis (1946-1980s)]. Vols. 13. Kyiv: Vydavnychi Dim "Alternatyvy" [in Ukrainian].
21. Zhukovskyi A., Subtelnyi O. (1991). Narys istorii Ukrainy [Essay on the history of Ukraine]. Lviv, vydavnytstvo NTSh [in Ukrainian].
22. Kuniyskyi M.P. (2007). Prymusova repatriatsiia radianskykh hromadian do SRSR pislia Druhoi svitovoi viiny (ukrainskyi vektor) [Forced repatriation of Soviet citizens to the USSR after World War II (Ukrainian vector)]. Luts'k: VAT «Volynska oblasna drukarnia» [in Ukrainian].
23. Holod v Ukraini. 1946-1947. (1996). Dokumenty i materialy [Famine in Ukraine. 1946–1947. Documents and materials]. Kyiv-Niu-York: vydavnytstvo M.P.Kots [in Ukrainian].
24. Koval M. (1999). Ukraina kriz viky. T. 12. Ukraina v Druhii svitovii i Velykii Vitchyzniansii viinakh (1939-1945 rr.) [Ukraine through the Ages. Ukraine in the Second World War and the Great Patriotic War (1939–1945)]. Kyiv, Vydavnychi Dim "Alternatyvy" [in Ukrainian].
25. Kosyk V. (1993). Ukraina i Nimechchyna u Druhii svitovii viini [Ukraine and Germany in World War II]. Paryzh-Niu-York-Lviv [in Ukrainian].